

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

СТУДЕНЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО
STUDENT SCIENTIFIC SOCIETY

ISSN 1829-4367

**СБОРНИК НАУЧНЫХ
СТАТЕЙ СНО ЕГУ**

**COLLECTION OF SCIENTIFIC
ARTICLES OF YSU SSS**

2 (2)

Общественные науки – Social Sciences

(Востоковедение, история – Oriental Studies, History)

ЕРЕВАН - YEREVAN

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ - YSU PRESS

2014

2

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՈՒՄԱՆՈՂԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ISSN 1829-4367

ԵՊՀ ՈՒԳԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴԿԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

2 (2)

Հասարակական գիտություններ
(Արևելագիտություն, պատմություն)

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

2014

3

Հրատարակվում է
ԵՊՀ գիտական խորհրդի որոշմամբ

Издается по решению Ученого совета ЕГУ

Published by the resolution
of the Academic Council of YSU

Խմբագրական խորհուրդ՝

պ.գ.դ., պրոֆ. Է. Մինասյան
պ.գ.դ., պրոֆ. Յ. Մարգարյան
պ.գ.դ., պրոֆ. Յ. Աբրահամյան
բ. գ. դ., պրոֆ. Գ. Ասատրյան
պ. գ. թ., պրոֆ. Ալ. Սաֆարյան
պ. գ. թ., դոց. Է. Ջոհրաբյան
բ. գ. թ., դոց. Ռ. Մելքոնյան
բ. գ. թ., դոց. Վ. Ոսկանյան
պ.գ.թ., ասիստ. Ա. Հարությունյան
պ.գ.թ., ասիստ. Ս. Սերոբյան

Հրատ. պատասխանատու խմբագիր՝ Մ. Մալխասյան

Հրատարակիչ՝ ԵՊՀ հրատարակչություն
Հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան, Ալ. Մանուկյան 1, (+374 10) 55-55-70, publishing@ysu.am
Հրատարակության նախապատրաստող ստորաբաժանում՝ ԵՊՀ ուսանողական
գիտական ընկերություն
Հասցե՝ ք. Երևան, Ալ. Մանուկյան 1, (+374 60) 71-01-94, sss@ysu.am
ԵՊՀ ՈՒԳԸ հրատարակումների կայք՝ ssspub.y-su.am

ԹՈՒՐՔ-ՄԵՍԻՏԵՑԻՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՃ

Վահագն Հակոբյան

ԵՊՀ, Պատմության ֆակուլտետ, ասպիրանտ

Գիտ. դեկ.՝ պ.գ.թ., դոց. Է. Չոհրաբյան

Էլփոստ՝ vah.hakobyan@gmail.com

Թուրք-մեսիտեցիները սունի մահմեդականներ են, որոնք ապրել են Վրաստանի հարավային շրջանում, որը հայտնի է նաև Մեսիտեթ (Սամցխե) անվանմամբ: 1944 թ. նրանք ենթարկվեցին բռնի տեղահանման՝ մեղադրվելով թուրքական հետախուզության հետ կապ ունենալու, թշնամական ուժերի հետ համագործակցության, և հայրենիքի դավաճանության մեջ: Տարբեր տվյալների համաձայն այսօր թուրք-մեսիտեցիների թիվը կազմում է 300-500 հազար, որից 260-280 հազարն ապրում են հետխորհրդային տարածքում¹:

Նրանք իրենց համարում են էթնիկ թուրքեր, սակայն նրանց էթնիկ պատկանելության վերաբերյալ գոյություն ունի երեք տեսակետ :

Առաջին տեսակետի համաձայն թուրք-մեսիտեցիները էթնիկ թուրքեր են, որոնք հնագույն ժամանակներից ապրել են Վրաստանի հարավային շրջաններում: Այս տեսակետի կողմնակիցները հիմնվում են նաև այն փաստի վրա, թուրք-մեսիտեցիները խոսում են թյուրքերենի անատոլիական բարբառներից մեկով:

Երկրորդ տեսակետի համաձայն թուրք-մեսիտեցիները մահմեդականացված վրացիներ են, որոնք ժամանակի ընթացքում թուրքերի հետ լինելով մշակութային և քաղաքակրթական շփումների մեջ կորցրել են իրենց վրացական ազգային դիմագիծը:

Ըստ երրորդ տեսակետի՝ նրանք առանձին էթնոս են, որը ձևավորվել է թուրքերի և քարթվելական մեսիտեթի ցեղի միաձուլումից:

Թուրք-մեսիտեցիների իրենց նախնին բնակվայրեր հետ վերադարձի խնդիրը մինչ օրս մնում է չլուծված: Այս խնդիրը իրենց ազգային շահերին են փորձում ծառայեցնել տարածաշրջանում իրենց դերն ունեցող պետությունները՝ հիմնվելով նաև թուրք-մեսիտեցիների էթնիկ պատկանելիության վերաբերյալ գոյություն ունեցող տարբեր տեսակետների վրա: Նրանց էթնիկ պատկանելության հարցի մասին առավել լավ պատկերացում կազմելու համար հարկավոր է անդրադառնալ վերոհիշյալ Մեսիտեթ տարածքի դեմոգրաֆիական փոփոխություններին:

Ըստ պատմաբան Արիֆ Յունուստֆի թուրքական և ուլղուրյան ցեղերը հոների հետ Կովկաս են եկել դեռևս 4-րդ դ., իսկ 5-րդ դ. Վրաստանի հարավում և Հայաստանի հյուսիսում արդեն բնակություն են հաստատել թուրքական բասիլ, օնօգուր, բուլղար կամ բուլգար, կոլով ցեղերը²: Թուրքական ցեղերի զանգվածային հոսքը դեպի Անդրկովկաս տեղի ունեցավ 11-րդ դ.՝ սելջուկ-թուրքերի արշավանքների ժամանակ: Այս արշավանքներով ոչ միայն ավելացավ թուրքական տարրեր կրամասում, այլև փոխվեց նրանց կարգավիճակը: Լինելով երկրամասը նվաճած ցեղեր՝ նրանք իրենց իշխանությունները հիմնեցին և դոմինանտ դիրք գրավեցին բնիկների նկատմամբ: 10-12-րդ դդ. վերելք էր ապրում վրացական թագավորությունը: Սակայն վրացիների համար վտանգ էին ներկայացնում օղուզ մուսուլմանները: Նրանց դեմ պայքարելու համար Վրաց թագավոր Դավիթ 4-րդը 1118 թ. Հյուսիսային Կովկասից Վրաստանի հարավ-արևելյան շրջաններ, այդ թվում նաև Մեսիտեթ, բնակվելու է հրավիրում ղփչաղների թուրքական ցեղին որոնց առաջնորդն

¹ Հովյան Վ., Թուրք-մեսիտեցիների Վրաստան վերադարձի խնդրի շուրջ,

http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=460&spphrase_id=23263, 21:00, 22.02.2013.

² Юнусов А., Месхетинские турки : Дважды депортированы народ, Баку, 2000, с. 14.

եր Արտակը (թուրքերենով Արտիկ)¹ : Վերջինիս զորքի թիվը հասնում էր 40-50 հազարի : Նրանց օգնությամբ էլ Դավիթ 4-րդը գրավեց Թբիլիսին :

16-րդ դ. սկզբին Վրաստանը տրոհվեց մի քանի մասի՝ Քարթլիի, Իմերեթի, Կախեթիի թագավորությունների և Սամցխեյի աթաբեկության: Վերոնշյալ տարածքները դարձան Սեֆյան Պարսկաստանի և Օսմանյան Թուրքիայի մրցակցության թատերաբեմ: Մեսխեթի տարածքը երկու կողմերի համար էլ ռազմավարական տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ուներ և 16-17-րդ դդ. ընթացքում պարբերաբար լինում էր Սեֆյան Պարսկաստանի կամ Օսմանյան կայսրության կազմում: Սակայն այն վերջնականապես մնաց Օսմանյան կայսրության կազմում և Մեսխեթի համար սկսվեց նոր՝ օսմանյան դարաշրջան, որը մեծ հետք էր թողնելու տեղի բնակչության կյանքում: Սկսվեց այդ տարածքներում թուրքական քաղաքակրթական էքսպանսիան: 1625 թ. Մեսխեթի վերջին քրիստոնյա աթաբեկի՝ կառավարչի, մահվանից հետո իշխանությունը իր ձեռքում կենտրոնացրեց Բեկ Ջակելին (1625-1635), ով իսլամ ընունելուց հետո հայտնի դարձավ Սաֆիի փաշա անունով և ծառայության անցավ թուրք սուլթանի մոտ: Շուտով երկրամասում լուծարվեց աթաբեկությունը և կազմվեց Ախլցխայի փաշայությունը: Կարճ ժամանակում այստեղ վերացան վրացական վարչական բաժանումները և այն վերաբաժանվեց թուրքական վարչական միավորներով: Իրենց տիրույթները պահպանելու համար վրացի ֆեոդալները ևս սկսեցին իսլամ ընդունել: Ըստ Վահուշտի Բագրատիոնի մինչև 1626 թ. բոլոր մեսխեթցիները քրիստոնյա էին, սակայն Բեկ Ջակելիի իսլամ ընդունելուց հետո սկսվեց տեղի բնակչության իսլամացումը: Սակայն մուսուլմանություն էին ընդունում միայն իշխանները, իսկ նրանց կանայք և ընտանիքի մյուս անդամները մնում էին քրիստոնյա: Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ իսլամ ընդունելը ուղղակի բխում էր տիրույթները չկորցնելու ցանկությունից: Միայն մեկ դար հետո Ռոստամ աթաբեկի կառավարման ժամանակ սուլթանը հրաման արձակեց, որ բոլոր մահմեդականների կանայք ևս պետք է լինեն մահմեդական և ապրեն մահմեդական սովորույթներով²: Դրանից հետո տեղի բնակչությունը անցավ մահմեդական սովորույթներով ապրելակերպին՝ վրացերեն լեզուն պահպանելով միայն տանը: Ֆրանսիացի դեսպանը, որը եղել է Թիֆլիսում 1820-1824 թթ. վկայում է որ Ախալցխայում հիմնականում խոսում էին թուրքերենով, ինչը վկայում է այն մասին, որ մինչև Ռուսական կայսրության տարածքի մեջ մտնելը տեղի բնակչությունը արդեն կորցրել էր իր վրացական դիմագծերը : Պատահական չէ, որ ռուսական զորքերի հրամանատար Պասկևիչը, մինչև Ադրիանապոլսի հաշտության պայմանագրի կնքումը, Մեսխեթի մուսուլմաններին իրավունք տվեց վաճառել ունեցվածքը և հեռանալ դեպի Թուրքիա: Ռուսական իշխանությունները փորձում էին ամեն կերպ նվազեցնել մահմեդական բնակչության ազդեցությունը ռազմավարական տեսանկյունից մեծ նշանակություն ունեցող այդ տարածքում: Նման պայմաններում տեղի մահմեդականները շտապում էին վաճառել իրենց ունեցվածքը, երբեմն չնչին գումարով, և անցնել Թուրքիա: Մյուս կողմից ռուս-թուրքական պատերազմի ավարտից հետո Արևմտյան Հայաստանից սկսվեց մեծ թվով հայ բնակչության գաղթը դեպի Ռուսաստան: Կարսի և Բայազետի հայությունը հիմնականում տեղափոխվեց Ախալցխա³: Վրաստանի հարավային շրջանների էթնիկ պատկերը փոխվեց և մահմեդականները նախկինի պես մեծամասնություն չէին կազմում: Այդ մասին առավել հստակ տեղեկություններ են պահպանված Թիֆլիսի նահանգի փաստաթղթերում, որոնց համաձայն 1869 թ. դրությամբ Ախալցխայի շրջանի բնակչությունը կազմում էր 80,500 մարդ, որոնցից մուսուլմանները 26,000, այսինքն 32 %, այդ թվում նաև վրացի - սունիները՝ 16,700:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո, երբ ստեղծվեց Անդրկովկասյան Կոմիսարիատը, դրա կազմի մեջ էր նաև թուրք-մեսխեթցի Ահմեդ Պեպինովը: Շուտով

¹ Юнусов А., с. 32.

² Նույն տեղում, էջ 44:

³ Гаджиев А., Ахалцихские турки; история, этнография, фольклор, No 2 (26), 2007, с. 8.

Անդրկովկասյան Կոմիսարիատը դադարեց գոյություն ունենալ և Մեսխեթի մուսուլմանները 1917 թ. դեկտեմբերին Աբաստուման գյուղում ժողով հրավիրեցին և որոշեցին առանձին վարչական միավոր ստեղծել, որի կազմի մեջ պետք է լինեին Աջարիան, Կարսը, Ախալքալաքը և Ախալցխան¹: Նրանք անգամ ստեղծել էին իրենց դրոշը, որը հետագայում դարձավ Թուրքիայի դրոշը: Սակայն նրանց որոշմանը դեմ գնացին հայերը և վրացիները²: Օմար Ֆաիհ Բեկը, որը թուրք-մսխեթցիների շրջանում մեծ հեղինակություն ուներ, կազմավորեց մի քանի հարյուր մարդուց բաղկացած ջոկատներ, բայց չկարողացավ դիմադրել հայկական և վրացական զինված ուժերին: Միննույն ժամանակ բուլչևիկյան Ռուսաստանի, Գերմանիայի և Թուրքիայի միջև տեղի ունեցած բանակցությունների արդյունքում ստորագրվեց Բրեստ Լիտովսկի պայմանագիրը, որի համաձայն ռուսական զորքերը դուրս պետք է բերվեին Չարավային Մեսխեթի տարածքից և այդ տարածքի բնակիչները հետագա հանրաքվեի միջոցով պետք է իրենք որոշեին իրենց կարգավիճակը: Բաթումի բանակցությունների ժամանակ Մեսխեթի մուսուլմանների ներկայացուցիչները հանդես եկան հայտարարությունով, ըստ որի, ելնելով ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքից, նրանք որոշում են մտնել Թուրքիայի կազմի մեջ, հակառակ դեպքում, մնալով Վրաստանի կազմի մեջ, Մեսխեթի մուսուլմանները կկորցնեն ոչ միայն ազգային կապերը թուրքերի հետ, այլ նաև վտանգի կենթարկվեն իրենց լեզուն և կրոնը, դրանց ուղղված քաղաքականություն իրականացրել են վրացական իշխանությունները հեղափոխությունից հետո: Բաթումի պայմանագրից հետո Թուրքիային անցավ ամբողջ Մեսխեթին, իսկ Կարսում, Արդահանում և Բաթումում 1918 թ. հուլիսի 14-ին հանրաքվե անցկացվեց, որի արդյունքում այդ տարածքների բնակչության 98 %-ը քվեարկեց Թուրքիայի կազմի մեջ մտնելու օգտին: Վրաստանը, Չայաստանը և Ռուսաստանը չճանաչեցին այդ հանրաքվեի արդյունքները: Այնուհետև Մուկոռսի զինադադարից հետո թուրքական զորքերը հետ քաշվեցին այդ տարածքներից և Վրաստանը Մեսխեթին վերցրեց իր հսկողության տակ: Այդ ժամանակ մեսխեթցիները, չկարողանալով դիմադրություն ցույց տալ վրացական ուժերին, որոշեցին միանալ Չայաստանի ադրբեջանցիներին, ովքեր 1918 թ. նոյեմբերի 3-ին հռչակել էին Արաքսի թուրքական հանրապետությունը: 1918 թ. նոյեմբերի 30-ին 60 մուսուլմանի ներկայացուցիչներ Մեսխեթից և Չայաստանից Կարսում համագումար անցկացրեցին, որի արդյունքում դեկտեմբերի 1-ին հռչակեցին Չարավ-արևմտյան Կովկասյան հանրապետությունը Կարս մայրաքաղաքով: Երբեմն այն անվանվում էր նաև Կարսի հանրապետություն: 1919 թ. հունվարի 14-ին կազմվեց նաև այդ պետության խորհրդարանը, որը բաղկացած էր 60 պատգամավորից: 1919 թ. մարտի 27-ին այդ խորհրդարանը հատուկ բանաձև ընդունեց հանրապետության ստեղծման մասին, որտեղ նշվում էին նաև այդ պետության մեջ մտնող տարածքները՝ Ախալքալաքը, Ախալցխան, Կարսը³: Սակայն այս պետությունը երկար չէր կարող գոյատևել. Կովկասում մուսուլմաններին լայն աջակցություն ցուցաբերող Թուրքիան առաջին համաշխարհային պատերազմից դուրս էր եկել որպես պարտված պետություն և այժմ այս տարածաշրջանում նրան փոխարինելու էին եկել Անտանտի երկրները: Բացի այդ դա չի կարելի համարել անկախ պետություն. այդ տարիներին Անդրկովկասի մուսուլման հողատերերից շատերն էին իրենց հռչակել անկախ, բայց պետք է չանտեսել այն փաստը, որ

¹ Юнусов А., с. 56.

² Այս նույն ժամանակաշրջանի վերաբերյալ հակասական տեղեկություն է տալիս բանասեր Ասիֆ Գաջիևը: Վերջինս տեղեկացնում է, որ 1917 թ. Թբիլիսիում ստեղծվում է հակահայկական վրաց-մուսուլմանական դաշինք: Այնուհետև հեղինակը պնդում է, որ հայերի կողմից շարունակ հալածանքի են ենթարկվել մուսուլմանները և 1919 թ. վրացական քրիստոնեական կազմակերպությունները հանդես են եկել հայտարարությունով՝ կոչ անելով հայերի ղեկավարությանը դադարեցնել մուսուլմանների ահաբեկումը: Մուսուլմաններն էլ իրենց հերթին ապաստարան են հատկացրել Ախալցխայի վրաց կաթոլիկներին, որոնք հալածանքների են ենթարկվել հայերի կողմից:

³ Юнусов А., с. 58.

հաճախ նրանք չէին կարողանում վերահսկել այն տարածքները, որոնք անկախ էին հռչակել:

Անդրկովկասի խորհրդայնացումից հետո Մեսխեթին վերջանականապես մնաց Վրաստանի կազմի մեջ: Վրացական իշխանությունները Մեսխեթի մուսուլման բնակչության վրացականացման քաղաքականություն սկսեցին վարել 1920-ական թթ. վերջին և 1930-ական թթ.: Այդ ժամանակ նրանցից շատերի ազգանունները փոխվում էին և վրացական ազգանուններ էին օգտագործվում: Այդ քաղաքականությունը Վրաստանում շարունակվեց մինչև 1944 թ. բռնագաղթը: Իսկ բռնագաղթի ենթարկվելուց հետո նույն քաղաքականությունը շարունակվեց թուրք-մեսխեթցիների նոր բնակավայրերում: Ուզբեկստանում և Ղազախստանում նրանց գրանցում էին որպես ուզբեկ, ղազախ, ադրբեջանցի և այլն¹:

Թուրք-մեսխեթցիների խնդիրը միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում հայտնվեց 1989 թ. Ֆերգանայում միջէթնիկական լարված մթնոլորտի արդյունքում տեղի ունեցած ջարդից հետո²: Թուրք-մեսխեթցիների սփռման համար վճռական եղավ 1989 թ.: Այդ տարի Ուզբեկստանի Ֆերգանայի հովտում սոցիալ-քաղաքական լարվածությունը հանգեցրեց թուրք-մեսխեթցիների կոտորածին, որի արդյունքում, ըստ էության, նրանք ենթարկվեցին երկրորդ տեղահանության: Ուզբեկստանից տեղահանվելով՝ թուրք-մեսխեթցիները մեծ մասամբ հաստատվեցին Ռուսաստանի Կրասնոդարի և Ստավրոպոլի երկրամասերում, ինչպես նաև Ղազախստանում և Ադրբեջանում: Որոշ քանակությամբ թուրք-մեսխեթցիներ էլ հաստատվեցին Ուկրաինայում (7.000): Տեղահանվածների մի մասն էլ՝ մոտ 30 հազար մարդ, հաստատվեց Թուրքիայում: Թուրք-մեսխեթցիների Ռուսաստանի հարավային շրջաններում հաստատվելուց հետո Թուրքիան սկսեց օգտագործել այդ գործոնը երկրամասում իր ազդեցությունը մեծացնելու համար: Թուրքիայի վարած քաղաքականությունը չէր կարող անհետևանք մնալ: Տեղի ռուս բնակչության և թուրք-մեսխեթցիների միջև լարվածություն առաջացավ 1990-ական թթ.: Թուրք-մեսխեթցիների նկատմամբ բռնություններ կիրառվեցին կազակների կողմից³: Ռուսաստանում բանկվող թուրք-մեսխեթցիների և նրանց առաջացրած խնդիրներին երկրի դաշնության նախագահ Վլադիմիր Պուտինը անդրադարձավ 2001 թ. դեկտեմբերի 25-ին տեղի ունեցած ՆԳՆ խորհրդակցության ժամանակ⁴: Սակայն այդ ժամանակ էլ էական փոփոխություններ տեղի չունեցան: Հետագայում Ռուսաստանում հաստատված թուրք-մեսխեթցիների մի մասը՝ մոտ 10 հազ. մարդ տեղափոխվեց ԱՄՆ:

1991 թ. ապրիլին ՌԴ Գերագույն խորհրդի՝ «Բռնաճնշված ժողովուրդների վերականգնման մասին օրենքի» ընդունումից անմիջապես հետո թուրք-մեսխեթցիների ոչ մեծաթիվ խմբեր վերադարձան Վրաստան և փորձեցին հաստատվել Ջավախքում: Սակայն տեղի հայ բնակչությունը նրանց չընդունեց և ստիպեց հետ դառնալ:

1990 թ. Թուրքիայի իշխանությունները առաջ քաշեցին նախագիծ որը իրենից ենթադրում էր մոտ հարյուր ընտանիքի ընդունում⁵: Իսկ 1992 թ. հուլիսի 2-ին

¹ **Jim Ch.**, OHDiasporas with Nowhere to go: The survival of the Ahiska Turkish and Korean Diasporas in Post-Soviet Kazakhstan and Uzbekistan, Rethinking Global Migration: Practices, Policies and Discourses in the European Neighbourhood, Ankara 2008, p. 87.

² <http://www.kavkazoved.info/news/2012/02/10/turki-meshetincy-mezhdu-pantjurkizmom-i-vahhabizmom-i.html>, **Ордынский В.**, Турки-месхетинцы в России: между пантюркизмом и вахабизмом, 11:16, 15.03.2013.

³ <http://www.du.edu/korbel/hrhw/researchdigest/russia/repatriation.pdf>, **Benits K.**, Human Rights in Russia and the Former Soviet Republics, Repatriation of Ethnic Groups, p. 90.

⁴ Ռոստովի իրավապահ մարմինների մոտ հայտնվեցին Թուրքիայում տպագրված քարոզչական թերթիկներ, որտեղ թուրքերենով և ռուսերենով գրված էր, որ ամբողջ Հյուսիսային Կովկասը, Կուբանը, Դոնը և Աստրախանը թուրքական տարածքներ են և պետք է վերադարձվեն իրենց «խսկական տերերին»:

⁵ <http://hunger.cwsglobal.org/PDFs/refugees/MeskhetianTurksQA.pdf>, Church World service, Meskhetian Turks resettlement, 15:00, 20.03, 2013.

Թուրքիայի Ազգային Մեծ Ժողովը (ԹԱՄԺ) ընդունեց համար 3835 օրենքը «Թուրք-մեսխեթցիների ներգաղթի և Թուրքիայում վերաբնակեցնելու մասին», որը երաշխավորում էր նրանց տեղափոխումը Թուրքիա ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ համապատասխան վերաբնակեցման ծրագրերով, սակայն պայմանով, որ նրանց թիվը չզերազանցի տարեկան սահմանաչափը: 1992-1993 թթ. մոտ 500 թուրք-մեսխեթցիների ընտանիք բնակություն հաստատեց Թուրքիայում, սակայն նրանք չդարձան Թուրքիայի քաղաքացի¹: Օրենքը նախատեսում էր ստեղծել նաև հատուկ հանձնաժողովներ, որոնց միջոցով նրանք պետք է ազատվեին բոլոր տեսակի հարկերից, վճարներից և տուրքերից (ի դեպ, Թուրքիայում նրանց անվանումն էին ախիսկյան թուրքեր)²:

1999 թ. Վրաստանը, Եվրոպայի խորհուրդ մտնելով, պարտավորվեց թուրք-մեսխեթցիների հայրենադարձությունն ապահովել մինչև 2011 թ. և դրա համար 40-50 մլն եվրո ֆինանսական օգնություն ստացավ: Սակայն մինչ այժմ վրացական իշխանությունները չեն կատարել իրենց ստանձնած պարտավորությունները:

Թուրք-մեսխեթցիներն ունեն մի շարք կազմակերպություններ, որոնք կոչված են պաշտպանել իրենց իրավունքներն ու շահերը: 1991 թ. Ալմա Աթայում և Տաշքենդում հիմնվեց թուրք-մեսխեթցիների Կենտրոնական ասոցացիան: Այս կազմակերպության ղեկավարները նշում են, որ իրենց նպատակն է թուրք-մեսխեթցիներին դեպի Թուրքիա բնակեցնելը, որը նրանք համարում են իրենց հայրենիքը³: Նման մոտեցումով նրանք էականորեն տարբերվում են մյուս կազմակերպություններից, որոնց համար թուրք-մեսխեթցիների վերաբնակեցման վայր դիտվում է միայն Վրաստանը: Բացի Կենտրոնական ասոցիացիայից ավելի հայտնի ու ազդեցիկ է «Վաթան» (թուրքերենից թարգմանաբար «Հայրենիք») կազմակերպությունն է. որը հիմնվել է 1990 թ.: «Վաթանի» հիմնական նպատակներն են հասնել 1944 թ. բռնագաղթի անարդարացի լինելու ճանաչմանն ու թուրք-մեսխեթցիների վերաբնակեցմանը բնակության նախկին տարածքներում, մասնավորապես՝ Ախալցխայում: Կազմակերպությունը գտնվում է Անակարայի վերահսկողության ներքո և վարում է հիմնականում Թուրքիայի շահերին համապատասխան քաղաքականություն: Ընդդեմ «Վաթանի» Վրաստանի կառավարությունն ստեղծել էր մեկ այլ կազմակերպություն՝ «Խսնա» (վրացերենից թարգմանաբար «Փրկություն»), որի նպատակների մեջ նույնպես մտնում էր մեսխեթցիների վերաբնակեցումը Վրաստանում, սակայն նրանք չէին սահմանափակվում միայն Սամցխե-Ջավախեթի շրջանով, այլ կոչ էին անում վերադառնալ ընդհանրապես Վրաստան⁴: Այս ամենը նախ և առաջ պայմանավորված է թուրք-մեսխեթցիների՝ տվյալ տարածքում բնիկ լինել-չլինելու մասին տարբեր ու հակասական կարծիքներով: «Խսնան» թուրք-մեսխեթցիներին համարում էր մահմեդականացած վրացիներ ու չէր ճանաչում նրանց՝ որպես ազգային փոքրամասնություն: Նման մոտեցում ուներ նաև «Խսնայի» ժառանգորդը՝ Վրացի վերաբնակների միությունը, իսկ ըստ «Վաթանի»՝ թուրք-մեսխեթցիները թուրքեր են ու Վրաստան վերադառնալու պարագայում անպայման նրանք պետք է ստանան ազգային փոքրամասնության կարգավիճակ:

Այսպիսով, այսօր թուրք-մեսխեթցիների հարցը դեռևս մնում է չլուծված: Նրանց իրենց հին բնակավայրեր վերադարձը բխում է Թուրքիայի և Ադրբեջանի շահերից,

¹ Jin Ch., p. 89.

² <http://www.kavkazoved.info/news/2012/02/23/ahyskanskie-tjurki-i-turecko-gruzinskie-otnosheniya-segodnja.html>, Мэски К., Ахыские тюрки и турецко-грузинские отношения сегодня, 13:00, 10.03.2013. 2001 թ. Թուրքիայում հրատարակվում է «Ahiska» ամսագիրը, որը 2007 թ. անվանվում է «Bizim Ahiska» (մեր Ախիսկա): Այս ամսագրի գլխավոր խմբագիր Յուլուս Զեիրելը նշում է, որ «Ախիսկ» տեղանվան տակ պետք է հասկանալ ամբողջ Սամցխե-Ջավախքը: Թուրքիայում ստեղծված քարտեզի համաձայն Ախիսկայի շրջանը ընդգրկում է Ադիգեյան, Ախալցխայի, Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի շրջանները:

³ Jin Ch., p. 90.

⁴ http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=539&sphrase_id=23259 Շաքարյան Ա., Թուրք-մեսխեթցիները տարածաշրջանային գործոն, 20:00, 20.03.2013:

քանի որ դրանով կավելանա մահմեդական տարրը Վրաստանում, Ադրբեջանը և Թուրքիան իրար հետ կկապվեն մահմեդական բնակչություն ունեցող տարածքով, իսկ Չայաստանը բոլոր կողմերից կհայտնվի մահմեդական շրջափակման մեջ: Թուրք-մեսխեթցիների վերադարձը չի բխում Վրաստանի շահերից, քանի որ նրանց ներկայությամբ երկրի դեմոգրաֆիկ խնդիրը ավելի կբարդանա: Երկրի հարավային շրջանների մահմեդական բնակչության ավելացումը կարող է նպաստել հետագայում նրանց կողմից անջատողական ձգտումների առաջացմանը: Նման պարագայում Թուրքիան և Ադրբեջանը զերծ չեն մնա Վրաստանի մահմեդականների շահերը պաշտպանելուց և նրանց անջատողական տրամադրությունը կծառայեցնեն իրենց նպատակներին: Վրացական իշխանությունները մյուս կողմից նրանց վերաբնակեցնելով Ջավախքում կարող են այստեղ թուլացնել հայերի ազդեցությունը և վրացիների դեմ պայքարելու փոխարեն հայերն ու թուրք-մեսխեթցիները կարող են պայքարել միմյանց դեմ: Բայց վրացական իշխանությունները նախընտրում են երկրում որպես անջատողական ուժ մահմեդականների փոխարեն տեսնել հայերին: Բացի այդ չի կարելի պնդել որ Ջավախքում հայերի և մուսուլմանների միջև լարված իրադրության առաջացումը միանշանակորեն բխում է Վրաստանի շահերից: Վրաստանի իշխանություններին առավել ձեռնտու է երկրում խաղաղության պահպանումը, քանի որ ազգային բախումների անմիջական հետևանքը կարող է լինել վերոնշյալ ազգերի պետությունների միջամտությունը: Ըստ որոշ ռուս ռազմական հետազոտողների Վրաստանի ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալուց հետո Ռուսաստանը կիրախուսի Ջավախքի անեքսիան Չայաստանի կողմից¹: Նման պարագայում նրանց համար ավելի նախընտրելի է որպես երկրի անջատողականներին սատարող ուժ տեսնել Չայաստանին՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի փոխարեն: Վրաստանը հաճախ թուրք-մեսխեթցիների վերադարձը խոչընդոտում է նաև հայերի միջոցով՝ օգտվելով այն հանգամանքից, որ հայերին ևս ձեռնտու չէ թուրք-մեսխեթցիների վերադարձը: Վրացիների կողմից որպես բնակության վայր նրանց առաջարկվում է Քվեմո-Քարթլին, որը ստրատեգիական առումով չի բխում Թուրքիայի և Ադրբեջանի շահերից²: Բացի այդ պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ 1944 թ. բռնագաղթման ենթարկված թուրք-մեսխեթցիների երկրորդ կամ երրորդ սերունդն է այսօր ապրում և նրանք այնքան էլ կապվածություն չունեն Մեսխեթի հետ: Այդ սերունդի ներկայացուցիչները ծնվել և մեծացել են այլ միջավայրում և նրանք ինտեգրվել են այդ հասարակությանը: Այդքանից հետո նրանց մոտ այնքան էլ մեծ չի ցանկությունը վերադառնալ Վրաստան: Բացի այդ նրանց համար դժվար կլինի ինտեգրվել վրացական հասարակությանը քանի որ նրանց մեծ մասը վրացերեն չգիտի: Իսկ վրացական կառավարությունը նրանցից պահանջում է վերադառնալ Վրաստան լիարժեք գրավոր և բանավոր վրացերենին տիրապետելուց հետո: Այդ իսկ պատճառով մոտակա ժամանակաշրջանում թուրք-մեսխեթցիների վերադարձի խնդիրը ամենայն հավանականությամբ իր լուծումը չի ստանա: Նման պարագայում թուրք-մեսխեթցիների Վրաստան վերադառնալու խնդիրը, որը այլևս համար մեկ խնդիրը չէ հենց իրենց՝ թուրք-մեսխեթցիների համար, ուղղակի գործիք է դարձել տարբեր պետությունների ձեռքում, որոնք երբեմն այն ծառայեցնում են իրենց շահերին:

¹ Sabanadze N., Georgia's Ethnic Democracy: Source of Instability, The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe, Budapest, 2005, p. 129.

² <http://www.kavkazoved.info/news/2011/08/28/problema-turok-meshetincev-v-zalozhnikah-geopolitiki.html>, Еропов А., Проблема турк-месхетинцев в заложниках геополитики, 15:00, 03.02.2013.

ПРОБЛЕМЫ ТУРОК-МЕСХЕТИНЦЕВ

Ваагн Акопян

Турки-месхетинцы, мусульмане Суна, проживали до 1944 года в Грузии. Но в 1944 году они были депортированы из страны советской властью. После распада Советского Союза они не вернулись на свои земли, и проблема их переселения все еще остается нерешенной, несмотря на тот факт, что грузинские власти обязались принять их обратно. Турки-месхетинцы считают себя этническими турками, а грузинские власти – грузинами, принявших мусульманство. Это не приводит к взаимопониманию заинтересованных сторон. Для создания возможных решений переселения турок-месхетинцев необходимо проанализировать политическую заинтересованность сторон, а для более глубокого анализа рассмотреть демографические изменения территории Месхети на протяжении всей истории её существования.

ON ISSUES OF MESKHETIAN TURKS

Vahagn Hakobyan

Meskhethian Turks are Sunni Muslims who have lived in the north of Georgia until 1944. In 1944 they were deported to other countries by Soviet authorities. After the collapse of the Soviet Union they did not return back and their problem keeps on being unresolved, although the Georgian authorities have taken obligations to organize their resettlement. Meskhethian Turks consider themselves as belonging to the Turkish ethnos, but the Georgian authorities consider them ethnic Georgian people. These two different points of view become reason of such problems because of which the Georgian authorities and other interested sides can't come to an agreement. To find solutions of this problem it is necessary to analyze the political interests of the above mentioned sides and think about demographic changes in the territory of Meskhethi throughout history to carry out a deep analyze of their origin.